

**ДОТРИМАННЯ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА СУДОВА ПРАКТИКА****COMPLIANCE WITH TIME LIMITS IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE:
FOREIGN EXPERIENCE AND CASE LAW**

Дердюк Б.М., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Івано-Франківський юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

Смушак О.М., к.ю.н.,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
Івано-Франківський юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена проблемам дотримання строків у кримінальному процесі України, що нині бачиться доволі своєчасним та актуальним з огляду на нововведення, зроблені українським законодавцем у 2018 та 2020 роках, а також у контексті вимоги дотримання «розумності строків», передбаченої у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Доводиться, що у кримінальних провадженнях, де не встановлено особу, яка вчинила злочин, пріоритетним є розкриття злочину, а далі відбувається забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб ця особа була притягнута до відповідальності за ступенем своєї вини, забезпечення прав та законних інтересів потерпілого, а також суспільства й держави загалом, що впливає із завдань кримінального процесу України. Інакше не буде виконане основне призначення кримінального процесу, а саме забезпечення здійснення справедливого правосуддя, на що він спрямований.

Подібно розглядаються строки кримінального провадження у справах, де не встановлено особу підозрюваного (обвинуваченого), в інших країнах, зокрема у ФРН, Австрії, Польщі, Швейцарії, Італії, Іспанії, країнах Балтії, що цілком співвідноситься зі ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Зроблено висновок, що у справах про нерозкриті злочини строк досудового розслідування має обмежуватися лише терміном притягнення до кримінальної відповідальності. Інакше обов'язково відбудуватиметься зловживання строками у кримінальному провадженні: слідчий вчасно їх не продовжив, слідчий суддя після тривалого часу розслідування не дав дозволу на їх продовження, потерпілий втратив надію на успішне для нього розслідування та не подає клопотань про продовження строку тощо. В результаті цього особа, винна у вчиненні публічного кримінально караного діяння, залишається непокараною, а законні інтереси потерпілого, суспільства та держави – незадоволеними.

Ключові слова: конвенція, кримінальне провадження, розслідування, строки, Україна.

The article examines the problems of compliance with the time limits in the criminal procedure of Ukraine, which now seems quite timely and relevant given the innovations made by the Ukrainian legislator in 2018 and 2019, and in the light of the requirement of compliance with “reasonable time” under Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

It is proved that in criminal proceedings, where the perpetrator is not identified, the priority is to solve a crime, and then – to ensure a prompt, complete and impartial investigation and trial so that this person was prosecuted to the extent of his guilt, ensuring rights and legitimate interests of the victim, as well as society and the state as a whole, arising from the tasks of the criminal process of Ukraine. Otherwise, the main purpose of the criminal process – to ensure the administration of fair justice, which is what it is aimed at, will not be fulfilled.

Similar approach to establishing the terms of criminal proceedings in cases where the identity of the suspect (accused) has not been established is applied in other countries, in particular in Germany, Austria, Poland, Switzerland, Italy, Spain, the Baltic States and others, which is fully consistent with Art. 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

It has been concluded that in cases of unsolved crimes the term of pre-trial investigation should be limited only to the term of criminal prosecution. Otherwise, the abuse of time limits in the criminal proceedings will be inevitable on the reason that the investigator did not extend them in time, the investigating judge did not allow them to continue after a long investigation, and the victim lost hope of a successful investigation and did not apply for an extension. As a result, the person guilty of committing a public criminal act will remain unpunished, the legitimate interests of the victim, society and the state will not be satisfied.

Key words: convention, criminal proceedings, investigation, terms, Ukraine.

Актуальність проблеми. Нормативно-правове закріплення розумності строків є важливим, перспективним механізмом для забезпечення та виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Складність самого провадження полягає у визначенні та врахування кількості осіб, що підозрюються чи обвинувачуються, а також кримінальних правопорушень, щодо яких ведуться провадження, обсягу та специфіки процесуальних рішень і дій, необхідних для здійснення повного судового розгляду.

В Україні відсутній якісний засіб захисту в разі порушення строків досудового розслідування й розгляду провадження в судовому порядку, тому процесуальний строк формально визначений законом, але він не завжди буде «розумним». Він набуде цієї якості лише тоді, коли буде можливість забезпечити баланс законних публічних і особистих прав та інтересів в умовах конкретного кримінального провадження у правовій державі.

Подальший розвиток втілення цієї засади у кримінальному процесі отримало зі внесенням до КПК відповідних змін у 2017 та 2019 роках. Чимало нових положень щодо строків у кримінальному провадженні породили жваві дискусії та обговорення в наукових колах, що вказує на те, що окремі питання досі залишаються дискусійними і потребують подальшого переосмислення та опрацювання.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питання «розумності» строків у кримінальному судочинстві за останні роки стало предметом уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, таких як М.М. Ахмедов, О.Я. Баєв, О.А. Банчук, О.А. Гончаренко, К.Б. Калиновський, Р.О. Куйбіда, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Н.З. Рогатинська, В.А. Савченко, Т.В. Садова, С.М. Стахівський, О.М. Толочко, С.В. Шевчук. Їхні праці та доробки інших учених стали підґрунтям внесення прогресивних змін до чинного кримінального процесуального зако-

нодавства України. Однак чимало питань, пов'язаних із дотриманням процесуальних строків, залишаються актуальними, зокрема, після прийняття чинного КПК України та у зв'язку із сучасними рішеннями Європейського суду з прав людини і вітчизняної судової практики.

Метою статті є здійснення аналізу дотримання засади розумності строків та проблемних питань, що виникають під час їх обчислення та продовження, у кримінальному процесі України з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та досвіду вітчизняного законодавця й низки зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Засада розумності строків впливає безпосередньо із завдань кримінального провадження, які закріплені у ст. 2 КПК України: «завданнями кримінального провадження є <...> забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду». Розглядувана нами засада повністю відповідає вимогам ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує, що «кожен має право на справедливий суд і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом» [1, с. 45].

Ще задовго до прийняття нового КПК України Конституційний Суд у своєму рішенні від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 зазначив, що строки досудового слідства, відповідно до міжнародних договорів України, мають бути розумними, а також спробував дати їх визначення. «Поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох обставин, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків. Однак за будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності» [2, с. 318]. Таким чином, тривалість провадження має залежати від об'єктивних факторів, які не можна оминати під час розслідування чи судового розгляду кримінальної справи, а також під час виконання вироку. Ні в якому разі не можна допускати невинуватого тяганини або затягування процесу.

Однак порушень «розумності» строків у вітчизняній процесуальній практиці з часом не поменшало, скоріше, навпаки. Верховний Суд України у своєму Листі головам апеляційних судів від 25 січня 2006 року № 1-5/45 зазначив, що серед рішень, винесених Європейським судом з прав людини проти України за період чинності Конвенції для нашої держави, шість стосуються порушення права особи на розгляд її справи судом упродовж розумного строку. Це рішення у справах «Світлана Науменко проти України» від 9 листопада 2004 року, «Странніков проти України» від 3 травня 2005 року, «Павлюлинець проти України» від 6 вересня 2005 року, «Лещенко і Толлопа проти України» та «Смирнова проти України» від 8 листопада 2005 року, «Антоненков та інші проти України» від 22 листопада 2005 року. Загальна сума компенсацій, стягнутих з України за порушення прав заявників у цих справах, становила 38 000 євро. За інформацією, наданою Міністерством юстиції України, на кінець 2005 року Євросудом було розпочато розгляд щодо прийнятності по суті ще понад 40 справ стосовно тривалості провадження в судах, які були надіслані уряду України для подання зауважень. Кількість скарг щодо перевищення розумних строків розгляду справ, які надходять до Суду від громадян України та юридичних осіб, зростає. При цьому, як правило, громадяни скаржаться на тривалість розгляду, яка перевищує п'ять, сім, а то й десять років [3]. Надалі предметом розгляду у Європейському Суді були інші справи, пов'язані з порушенням розумності строків, наприклад «Іванов проти України» від 7 грудня 2006 року № 15007/02, «Юртаєв проти України» від 31 грудня

2006 року № 11336, «Вергельський проти України» від 12 березня 2009 року № 19312/06 [4, с. 308].

Зростання такої статистики вдалося суттєво скоротити з прийняттям чинного КПК України 14 травня 2012 року, у якому у ст. 28 було закріплено засаду розумності строків, подано її поняття та наведено критерії для визначення.

Згідно з ч. 1 цієї статті, розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є такі:

1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування;

2) поведінка учасників кримінального провадження;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [5].

У Постанові Пленуму ВССУ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2014 року № 11 зазначається, що під час визначення меж перебігу таких строків слід враховувати як період досудового розслідування, так і період судового розгляду та апеляційне провадження. При цьому перебіг строків у кримінальному провадженні починається з часу, коли особі повідомлено про підозру, або з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а закінчується у момент, коли вирок набув законної сили або кримінальне провадження закрито загалом чи щодо конкретної особи [6, с. 24–33].

Згідно з новою редакцією ст. 219 КПК України від 22 листопада 2018 року, строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження.

При цьому строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особи про підозру становить шість місяців у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку; дванадцять місяців у кримінальному провадженні щодо злочину невеликої або середньої тяжкості; вісімнадцять місяців у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Досудове розслідування має бути закінчено протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Таким чином, загальні строки досудового розслідування складаються зі строків, встановлених від відкриття провадження до повідомлення особі про підозру, та строків, що обчислюються з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину [5].

Здавалося б, ніяких питань за такого підходу законодавця до визначення строків кримінального провадження виникати не повинно, однак вони виникають за необхідності їх продовження, що регулюється окремим параграфом глави 24 КПК.

Згідно з ч. 1 ст. 294 КПК України, якщо досудове розслідування злочину або кримінального проступку до моменту повідомлення особі про підозру неможливо закінчити у відповідний строк, він може бути неодноразово продовжений слідчим суддею за клопотанням проку-

рора або слідчого, погодженого з прокурором, на строк, установлений п. п. 1-3 ч. 2 ст. 219 цього Кодексу.

Окрім того, ч. 1 ст. 284 КПК України доповнено абзацом, відповідно до якого слідчий, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження, якщо строк досудового розслідування, визначений ст. 219 цього Кодексу, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру. Щоправда, додаючи ще одну підставу для закриття, законодавець оминув увагою ч. 4 цієї ж статті, яка визначає повноваження учасників кримінального провадження на закриття провадження, а саме слідчого – з підстав, передбачених п. п. 1, 2, 4, 9, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України, за умови, що жодній особі не було повідомлено про підозру, а також прокурора – щодо підозрюваного. Отже, нині ч. 4 ст. 284 КПК України ні слідчого, ні прокурора не уповноважує на закриття кримінального провадження за новою підставою.

Абзацом 2 ч. 5 ст. 294 КПК України передбачено, що строк досудового розслідування, який закінчився, не підлягає поновленню. Отже, законодавець, з одного боку, встановив строки досудового розслідування у кримінальних провадженнях, у яких не повідомлено про підозру, а з іншого боку, визначив наслідки їх закінчення, а саме неможливість поновлення та обов'язковість закриття [5].

Як відзначають Т.В. Поповська та В.О. Ткаченко, з одного боку, чітке визначення строків досудового розслідування навіть у так званих фактових справах (кримінальних провадженнях, відкритих за фактом вчинення кримінального правопорушення) створює новий корупційний ризик і дає можливість просто «не знайти» злочинця протягом певного часу й закрити справу. Навіть за вчинення особливо тяжкого злочину за таких обставин злочинець «приречений» на безкарність. З іншого боку, внесені зміни не усувають можливості затягувати розслідування стороною обвинувачення будь-якої справи. Наприклад, строк досудового розслідування може неодноразово продовжувати слідчий суддя за клопотанням прокурора або слідчого, при цьому за відсутності повідомлення про підозру – фактично безкінечно (ч. 1 ст. 294 КПК України).

За відсутності справді незалежного судового нагляду вищевикладене фактично зводить нанівець внесені до КПК України зміни, оскільки слідчим органам знову надана можливість здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні протягом необмеженого часу, що призводитиме до порушення розумних строків і права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) або за бажанням слідчого чи прокурора – до закриття провадження у «необхідних» випадках на підставі абзацу другого п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, коли після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування [7].

Однак чи правильним є підхід законодавця, який дає можливість неодноразового продовження строків досудового розслідування кримінальних проваджень, у яких нікому не повідомлено про підозру? Чи не призведе це до порушення розумності строків у кримінальному процесі? Вочевидь, для відповіді на ці питання слід звернутися до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), досвіду правозастосування у європейських країнах з багатими правовими традиціями, а також до теорії кримінального процесу загалом.

Стаття 6 Конвенції передбачає невідкладність судового розгляду, але водночас вона закріплює загальніший принцип, а саме належне відправлення правосуддя, тому, як роз'яснюється у рішенні ЄСПЛ у справі “Boddaert v. Belgium” (§ 39), слід віднайти справедливу рівновагу між різними аспектами цієї основоположної вимоги. Розумний характер тривалості провадження визначається відповідно до обставин справи, що вимагає оцінки загалом (“Boddaert v. Belgium”, § 36) [8, с. 56].

У справі “Dobbertin v. France” ЄСПЛ зазначив, що хоча окремі стадії провадження можуть провадитися з прийнятною тривалістю, проте загальна тривалість процесу може, однак, перевищити «розумний строк». П. Рольф Доббертен у цій справі заявив, що тривалість розгляду справи проти нього перевищила розумний термін, передбачений ч. 1 ст. 6 Конвенції. Цей період тривав із 19 січня 1979 року, коли заявника арештували, до 4 грудня 1991 року, коли період, протягом якого обвинувачення могло подати апеляцію, закінчився. Суд повторив, що обґрунтованість тривалості судового розгляду слід визначати з урахуванням критеріїв, закріплених у судовому прецеденті, а також у зв'язку з обставинами справи, які в цьому разі називаються загальною оцінкою. Під час розгляду справи були об'єктивні труднощі, які виникли з природи правопорушення, але вони не були достатньою підставою для виправдання загальної тривалості судового розгляду. Суд наголосив на тому, що держави повинні організувати свою судову систему в такий спосіб, щоб їхні суди могли задовольнити кожну вимогу ст. 6 Конвенції. Зі справи випливало, що судовий розгляд не був проведений належним чином [9].

Можна дійти висновку, що перебіг розумних строків повинен насамперед розпочинатися з того часу, коли особі повідомили про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. На це звертається увага Європейським Судом. М.І. Пашковський, проаналізувавши низку рішень Європейського Суду, відзначив, що у кримінальному провадженні перебіг «розумного строку», про який ідеться у п. 1 ст. 6 Конвенції, починається з моменту пред'явлення особі «обвинувачення», іншими словами, з моменту, коли компетентний орган офіційно заявляє про вчинення нею злочину. Це визначення також відповідає критерію, за яким визначається, коли «становище підозрюваного було суттєво підірвано». Щодо закінчення «відповідного строку» у кримінальних справах, то цей строк, який визначається за п. 1 ст. 6 Конвенції, охоплює весь час, протягом якого здійснювалося відповідне провадження, включаючи час будь-якого оскарження рішень [10, с. 83].

О.М. Толочко, проаналізувавши відповідні рішення ЄСПЛ, також зазначив, що для удосконалення українського кримінального процесуального законодавства мають значення обставини, що визнаються Європейським Судом як момент висунення обвинувачення. Такими обставинами визнаються арешт особи (наприклад, рішення у справі “Wemhoff v. Germany”); офіційне повідомлення про намір здійснення стосовно неї кримінального переслідування (рішення у справі “Neumeister v. Austria”); початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи (рішення у справі “Ringeisen v. Austria”) [11].

Щодо кримінальних проваджень, у яких не встановлено особу, яка вчинила злочин, пріоритетним, на наш погляд, є саме розкриття злочину, а далі забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб ця особа була притягнута до відповідальності за ступенем своєї вини, забезпечення прав та законних інтересів потерпілого, а також суспільства й держави загалом, що випливає із завдань кримінального процесу України. Інакше не буде виконане основне призначення кримінального процесу, а саме забезпечення здійснення справедливого правосуддя, на що він спрямований.

Подібно розглядаються строки кримінального провадження у справах, де не встановлено особу підозрюваного (обвинуваченого), в інших країнах. Так, у ФРН вимога дотримання розумності строків закріплена у принципі прискорення (Beschleunigung), який роз'яснюється у «Директивах до кримінального судочинства та порядку накладення грошових стягнень» від 1 січня 1977 року та означає, що розслідування має бути проведено у яко-

мога коротші строки. Проте конкретних строків у КПК ФРН зазвичай не встановлюється. У стадії судового розгляду ця засада має назву принципу концентрації (Konzentrationsprinzip), згідно з яким слухання справи в суді за можливості має бути проведено в ході одного судового засідання [12, с. 123–124].

На жаль, про «одне судове засідання», протягом якого кримінальна справа може бути розглянута по суті в Україні, залишається тільки мріяти, оскільки процесуальні строки чітко встановлені саме для стадії досудового розслідування, а під час розгляду справи в суді вони можуть тривати роками, що, звісно, можна пояснити різними об'єктивними та суб'єктивними причинами, які, однак, не мають нічого спільного з «розумністю» строків.

У § 9 КПК Австрії також закріплена вимога прискорення. Відповідно до цього параграфу, «кожен обвинувачений має право на закінчення провадження в межах відповідного строку. Провадження повинно бути проведене швидко та без невинуватих зволікань. Провадження, у якому обвинувачений перебуває під вартою, слід проводити з особливим прискоренням» [13, с. 35].

Подібні норми закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві інших країн, зокрема Великої Бри-

танії, Польщі, Швейцарії, Італії, Іспанії, країн Балтії, що цілком співвідноситься зі ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Висновки. Як можна побачити, певні проблеми під час трактування засади розумності строків та їх обчислення у кримінальному процесі України існують. Однак вони не є не вирішуваними, багато новел потребують подальшого осмислення та опрацювання з урахуванням національних правових традицій, а також практики ЄСПЛ та досвіду правозастосування країн Європи.

Як видається, у справах про нерозкриті злочини строк досудового розслідування має обмежуватися лише терміном притягнення до кримінальної відповідальності. Інакше обов'язково відбуватиметься зловживання строками у кримінальному провадженні: слідчий вчасно їх не продовжив, слідчий суддя після тривалого часу розслідування не дав дозволу на їх продовження, потерпілий втратив надію на успішне для нього розслідування та не подає клопотань про продовження строку тощо. В результаті цього особа, винна у вчиненні публічного кримінально караного діяння, залишається непокараною, а законні інтереси потерпілого, суспільства та держави – незадоволені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кучинська О.П. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій кримінального судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 44–49.
2. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини у контексті західної правової традиції. 2-ге вид., випр., доп. Київ : Реферат, 2007. 848 с.
3. Лист Верховного Суду України головам апеляційних судів від 25 січня 2006 року № 1-5/45. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06 (дата звернення: 22.01.2021).
4. Савченко В.А., Садова Т.В. «Розумність строків» у кримінальному провадженні України, Польщі та ФРН у контексті європейських стандартів з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 307–316.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.01.2021).
6. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Пленуму ВССУ від 17 жовтня 2014 року № 11. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 6 (21). С. 24–33.
7. Поповська Т.В., Ткаченко В.М. Строки під час досудового розслідування. Практичні питання. *Юрист & Закон*. 2019. № 3. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012344 (дата звернення: 24.01.2021).
8. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (criminal limb). Updated on 31 August 2020. 119 p. (дата звернення: 25.01.2021).
9. Рішення у справі «Добертен проти Франції» (Dobbertin v. France) від 25 лютого 1993 року / Європейський суд з прав людини. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-125386> (дата звернення: 25.01.2021).
10. Савченко В.А. Захист прав і свобод суб'єктів кримінального судочинства в Україні та ФРН (порівняльний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2008. 260 с.
11. Толочко О.М. Право на справедливий судовий розгляд кримінальних справ. *Юридичний журнал*. 2006. № 1. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2091> (дата звернення: 26.01.2021).
12. Луцик В.В., Савченко В.А., Самарін В.І. та ін. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія. Харків : Право, 2018. 792 с.
13. Strafprozessordnung. StPO 1975. Wien : Manzsche Verlags und Universitätsbuchhandlung, 2008. 501 s.